

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

METODIKA

2024 Vol. 4 (2)

www.metodika.tsuull.uz

MAISHIY OBYEKTЛАRNI BILDIRUVCHI PIKTOGRAFIK YOZUVNING KOGNITIV-SEMANTIK TAHLILI

Shoxida Quraqova¹

Annotatsiya

Piktogramma va belgilarning inson hayotida atrof-muhitni tushunishda, obyektlardan o'z maqsadlari uchun foydalanishda va ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishda qanchalik muhim ekanligi barchamizga ayon. Bugungi kunda esa piktogrammalarning zarurati ortib bormoqda, ayniqsa, ko'p madaniyatli sohalarda, chunki ular yozishdan ko'ra tasvirlar orqali muvaffaqiyatli muloqot qilishlari mumkin. Piktogrammalarning tarixdagi o'rni va ularning yozuv bilan aloqasi yozuv paydo bo'lgan paytlarga asoslanadi. Piktogrammalar omma bilan bir zumdagi muloqot qilish qobiliyati mavjudligi tufayli umumiy gavjum joylarning, ayniqsa kasalxonalar, aeroportlar va maishiy xizmat ko'rsatish obyektlarining asosiy vizual tiliga aylandi.

Ushbu maqolada piktografik yozuv va jamiyatda uning aloqa vositasi sifatidagi o'rni hamda maishiy obyektlarda qo'llanilayotgan piktografik yozuvlarning kognitiv-semantik tahlili haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada piktogramma va ramzlarning ta'sirlarini, ma'nolari va o'zgaruvchanligini o'rganish, insonlar hayotida ma'lumot almashish va izohlash jarayonlarida juda foydali va samarali ekanligi haqida asosli ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: *piktogramma, aloqa vositasi, muloqot, maishiy obyekt, kognitiv-semantika.*

Kirish

“Ma'lumki, dunyodagi barcha tirik mavjudotlar o'z hayotini davom ettirish jarayonida belgilar, harakatlar va tovushlar kabi belgilardan tashkil topgan turli xil tizimlardan foydalanish holda boshqa tirik mavjudotlar bilan aloqa qiladilar” [Elden, 2009: 21].

Piktografiya (lotincha *pictus* — chizilgan, tasvirlangan va grafiya-yozaman) narsa-buyum, ish-harakatlarni shartli belgi-rasmlarda aks ettirishlardan iborat ibtidoiy yozuv turi. Piktografik yozuv, asosan, hamma narsa chizmalar bilan ifodalanadigan yozuv shakli ekanligi bilan tavsiflanadi. Ushbu chizmalar, dastlab toshlarda yoki daraxtlarda tasvirlangan, ammo keyinchalik ular loy taxtalari, hayvon terilari yoki qog'oz kabi boshqa buyumlardan foydalanilgan. Piktogrammalar toshlarga tasvirlanganida, ularga tosh san'ati deb ham ataladigan *petrogramm* nomi beriladi. Toshlarga o'yilgan holda ularni *petrogliflar* deb ham atashadi.

Piktografik yozuvning eng muhim xususiyati shundaki, u universaldir. Turli populyatsiyalar yoki jamiyatlarning tilidan qat'i nazar, chizmalarining ma'nosini tushunish oson, chunki u fonetik yoki lingvistik me'yorlarga asoslanmaydi. Bundan tashqari, piktogrammalarda tasvirlash uchun mo'ljallangan narsalar aniqdir. Tasvirlar yoki chizmalar kommunikativ maqsadga ega va ahamiyatsiz bo'lgan tafsilotlar chiqarib tashlanadi. U fonetik yozuvdan juda aniq farq qiladi, chunki piktogrammada ramzlar predmetlarni yoki g'oyalarni, fonetikada esa tovushlarni ifodalaydi. Piktogrammalar kerakli xabarni aniq bera olish sifatiga ega, bu yozuv bilan ifodalashni talab qilmaydi [Bolek-Cowgill, 2003: 10]. Chunki yozuvni to'g'ridan to'g'ri

¹ **Quraqova Shoxida Dagar qizi** — Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi.

E-pochta: shquraqova@gmail.com

ORCID ID: [0000-0001-5879-9829](https://orcid.org/0000-0001-5879-9829)

Iqtibos uchun: Quraqova Sh. 2024, Maishiy obyektlarni bildiruvchi piktografik yozuvning kognitiv-semantik tahlili. O'zbekiston: til va madaniyat. 4[2]: 71—79.

o'qish mumkin emas, balki ma'lum bir tilni bilish orqali o'qish mumkin; boshqa tomondan, hatto o'qish va yozishni biladiganlar orasida ham, ushbu tilni bilmaganlar uchun uni o'z tillarida qayta yozish kerak. Ushbu asosiy cheklovlar tufayli yozma muloqot omma bilan muloqot qilishda ustuvor tanlov bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun, reklama kabi katta umid va harajatlarga ega bo'lgan aloqa tadqiqotlarida yozish (matn) o'rnatishga harakat qilinayotgan aloqa tarafdori bo'lib, xabarni olib boruvchi voqea harakatlanuvchi (video) yoki harakatsiz (foto-illyustratsiya) tasvirlar bilan aytiladi. Piktogrammada aloqa xabarini olib boradigan tasvirning o'zi piktogrammadir. Uning tuzilishi, nutq tillaridan mustaqil ravishda, u olib boradigan xabarni u bilan muloqot qiladigan har bir kishi tomonidan qabul qilinishini ta'minlaydi.

Piktogrammalar omma bilan bir zumda muloqot qilish qobiliyati mavjudligi tufayli umumiy gavjum joylarning, ayniqsa, kasalxonalar, aeroportlar va maishiy xizmat ko'rsatish shahobchalarining asosiy vizual tiliga aylandi. Piktografik tilning funktsionalligi va ko'p qirraliligi sababli nafaqat xalqaro ahamiyatga ega joylarni loyihalashda qo'llaniladi, balki bugungi kunda axborot uzatishning boshqa tillararo darajalari ham muhim: global tarmoq internet, mobil telefonlar piktogrammali, monitorlar, printerlar va boshqa kompyuter uskunalari, turli paketlardagi piktogrammalar, teglar yoki jurnallar. Belgilar shriftlaridan faol foydalanib kelinayotganligi uchun ham bu yozuvga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda.

Piktografik yozuv obyektlarni tasvirlash uchun grafik belgilar va simvol tizimlari qo'llab yozish uchun ham ishlatiladi. Bu tizim obyektlarni tasvirlash uchun resurslarni minimal o'z ichiga oladi va boshqa tushunchalarga ega bo'lmagan insonlar orasida kommunikatsiya o'rniga foydalanish uchun juda mos. Piktogrammalar muammoli masalalar yuzaga kelishi mumkin bo'lgan global yoki alohida maydonlarga xabar yetkazish uchun ham foydalaniladi.

Kognitiv-semantik tahlil esa bu piktografik yozuvning ma'nolari va ulardagi tushunchalarni o'rganishga qaratilgan tadqiqot va tahlil uslubidir. Bu tahlilning asosiy maqsadi, biror bir piktogramma yoki piktografika dastlabki yozuvdagi belgilarning insonlarning o'zaro aloqalarini tasvirlashida o'z vazifasini bajarishi va ularning ma'noni o'rganishga yordam berishidir.

Kognitiv-semantik tahlilning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

Ko'rsatkich belgilar: Piktogrammalar va boshqa simvollar o'zgartirilgan holatlarini ko'rsatadigan belgilarni o'z ichiga oladi. Ushbu belgilar ma'nolarni ta'kidlash, aniq vaqtli voqelikni ifodalash va tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishlarni yashirish kabi vazifalarni bajarishi mumkin.

Semantik belgilash: Piktogrammalar yoki piktografik yozuvning ma'noni ta'kidlash uchun asosiy belgilash jarayonlaridan biri ham semantik belgilashdir. Ushbu belgilash, belgilarning boshqa obyektlar bilan bog'liqlikni yashirish va ularning ma'nolarini ko'rsatishga yordam beradi.

Ma'no kategoriyalari: Kognitiv-semantik tahlil, asosan, piktogrammalarini ma'no kategoriyalariga bo'lishni o'rganadi. Bu obyektlar, masalan, hayvonlar, o'simliklar, mehmonlar, yoqimli moddalar, shartnoma belgilari, instruksiyalar va boshqalar kabi kategoriyalardan iborat bo'lishi mumkin.

Kognitiv modellash: Kognitiv-semantik tahlil, insonning o'zgartirilgan holatlarga, obyektlarga yoki modellarga bo'lgan reaksiyalarini va ulardan kelib chiqadigan tushunchalar va asosiy qabul qilishlarni o'rganishga asoslangan model va tizimlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Bu piktogramma yoki piktografik yozuvdagi belgilar va simvollar bilan bog'liq tushunchalarni yaxshilashga imkon beradi.

Kognitiv-semantik tahlil piktogrammalarining obyektlarni tasvirlashda, ma'nolarni ko'rsatishda va o'zaro aloqalarni ta'riflashda o'z vazifasini o'rganadi. Ushbu tahlil, asosan, kognitiv psixologiyadan, semantika va lingvistikadan foydalanadi. Ushbu tahlilning amaliyo-

ti, belgilar va simvollar orqali o'zgartirilgan holatlarni tushunish va ma'noni bilishga yordam beradi. Bu piktogrammalar orqali o'zgartirilgan holatlarni tushunish, o'zgartirilgan holatlardan kelib chiqadigan ma'noni boshqarish, obyektlar va tushunchalar orasidagi bog'lanishlarni tushunish kabi ko'rsatkich vazifalarni bajarish uchun foydalaniladi. Bundan tashqari, kognitiv-semantik tahlil piktogrammalarining eng sodda va oqilona tushunchalar bilan birgalikda yetarli, to'g'ri ko'rsatilishi va tushunchalarning obyektlar hamda tushunchalar orasidagi aloqalarini o'rganishga yordam beradi.

Asosiy qism

1-rasm.

Dastlab tasvir odamlarga fiziologik yoki psixologik ta'sir ko'rsatishi uchun odamlar birinchi navbatda bu belgini ko'rishlari kerak. Belgini ko'rgandan so'ng ko'zda jismonan boshlangan vizual hodisa nervlar orqali va u yerdagi hujayralarni rag'batlantirish natijasida fiziologik ravishda miyaga uzatiladi; psixologik ta'sirlarning paydo bo'lishi bilan insonning xatti-harakati ham paydo bo'la boshlaydi. Natijada insonning fikrlash jarayonlariga, ma'noni tushuntirishga va tasvir etishga o'rnatilgan kognitiv protsesslarga ta'sir qiladi. Bu jarayonning yuzaga

kelishi uchun esa tasvirdagi leksemalarning semantik ma'nolarini bilishimiz kerak bo'ladi.

Belgida ifodalangan leksemalarning "O'zbek tili izohli lug'ati"dagi ma'nolariga to'xtalib o'tamiz:

Bosh — tananing bo'yindan yuqorigi, oldingi (odamda, hayvonlarda) qismi; kalla. Bosh kosasi (anat.). Boshmiya. Bosh kiyimlar magazini. Do'st boshga boqar, Dushman — oyoqqa. Maqol. O'zbek oyim boshi bilan keliniga rizolik bildirib, "barakalla!" deb qo'ydi. (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar").

— Badanim o't bo'lib yondi, boshim og'rib, ko'zlarim tindi, — dedi Hoji xola. (M. Ismoilov, "Farg'onada tong otguncha"). — U shoshib, ot boshini chap tarafga burdi. (S. Ahmad, "Ufq").

Soch — 1. Odamning bosh terisida o'sadigan qil tolalar qoplamasi va ularning har biri. Siyrak soch. Quyuq soch. Boshida bitta ham soch yo'q. Soch oldirmoq. Silkinish orqasida uning — [qizning] yuzini to'zg'igan soch tolalari o'rab olib, jonsiz bir suratga kirgizdi. (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar"). 2. Biror tarzda o'stirilgan va tartibga solingan shunday tolalar majmui. O'rtadan farq ochib qo'yilgan soch. Kalta qilib qirgilgan soch. O'rilgan soch. U — [Kumush] bu kechasi ko'rgan ba'zi tushlarini Otabekning bu kun kelishiga yo'ydi-da, ertalabdan turib, sochlarini yechdi. (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar"). 3. Ko'chma Tola, nur singari narsalar haqida. Qorli tog'lar orqasidan Atlas sochin tarab quyosh, Goh mo'ralab o'ynatar qosh, Xanda sochar dudog'idan.

Qaychi — yupqa narsalarni, mato, qog'oz va shu kabilarni kesish uchun ishlatiladigan, o'rta yeridan bir-biriga vint bilan biriktirilgan ikki tig'dan iborat dastali asbob. ♦ O'tkir qaychi. Tok qaychi. Kampirning qo'lidagi konvertni oldi-da, kichkinagina qaychisi bilan qirg'og'ini kesdi. (I. Rahim, "Chin muhabbat"). ♦ Qaychi bilan chimdib qirgilgan mo'ylovi tagiga yashiringan lablari pichirlar. (S. Anorboyev, "Oqsoy").

Taroq — 1. Soch, soqol tarash uchun ishlatiladigan, yog'och, metall, suyak va sh.k. dan yasalgan tishli buyum. ♦ Shamshod taroq. Temir taroq. Mayda tishli taroq. Tal'at shimining cho'n-

tagidan taroq olib, sochini tekislarkan, tag'in jilmaydi. (O'. Hoshimov, "Qalbingga quloq sol").

2. Matoga bosiladigan shu nusxadagi naqsh, taram-taram gul. ♦ Jonoqi olmalarning ikki betidagi naqsh Marg'ilon atlasining mayda taroqlarini eslatadi. (S.Akbaryi, "Shodlik davomi").

Bu binodagi tasvirda ifodalangan piktogrammalar ma'no jihatdan bir biriga bog'liqdir. Odamning bosh terisida o'sadigan qil tolalar qoplamasini, ya'ni sochini yoki soqol va mo'ylovini taroq bilan tekis taragan holda qaychi yordamida kesish harakati ifodalangan. Bu leksemalarning semantik ma'nolarini bilish piktogrammalarni o'qish va tushuntirishni osonlashtiradi hamda ma'no berishni yanada samarali qilishga yordam beradi.

Biz bu maishiy obektdagi piktografik tasvirga qaraganimizda dastlab insonning bosh qismi va sochi ko'zga tashlanadi. Bu rasmni ko'rganimizda birinchi o'rinda e'tiborimizni insonning sochiga qaratamiz. Shundan so'ng uning yonidagi qo'shimcha obyektlar, ya'ni qaychi va taroq bu tasvirni tushunishimizga qo'shimcha vosita bo'lib xizmat qiladi. So'ngra, biz bu tasvirlarni ongimizda birlashtirib, belgilarni o'qish va tushunish jarayonlarini o'rganishga harakat qilamiz. Natijada bu obyekt go'zallik saloni yoki erkaklar sartaroshxonasi ekanligini anglaymiz.

2-rasm

Bu maishiy obyekt stomatologiya bo'lib, uni nomlashda qo'shimcha tasvirlardan, ya'ni piktogrammalardan foydalanilgan. Bu piktogrammalarni dastlab semantik, so'ngra kognitiv tahlil qilamiz.

Belgida ifodalangan leksemalarning "O'zbek tili izohli lug'ati"dagi ma'nolariga to'xtalib o'tamiz:

Tish — 1. Ovqat yeyish, tishlash, chaynash, tutib turish uchun xizmat qiladigan a'zo. Kurak tish. Oziq tish. Fil tishi. Tilla tish. Tish cho'tkasi. Tish pastasi. Tish dok-

tori. Tish tozalamoq. Tish qo'ymoq. Tishni sug'urmoq (olmoq). Tish yormoq. 1) tishi ko'rina boshlamoq, chiqqa boshlamoq (yosh bola, go'dak haqida); 2) gap bilan bildirmoq, og'iz ochmoq; aytmoq. Bu to'g'rida qo'shnimizga tish yorgan edim, u bitta-yarimtasining tomog'ini moylamabsiz-da, — dedi. ("Mushtum"). 2. Qurol, asbob, mashina qismlari va sh.k. ning (tishga o'xshash) o'tkir, uchli qismi. Arraning tishi. Qirg'ichning tishi. Taroqning tishlari. Omochning tishi.

1-rasmda tasvirlangan tish piktogrammasi o'zining 1-semantik ma'nosi bilan, ya'ni tish doktori, tish tozalamoq, tish qo'ymoq, tishni sug'urmoq (olmoq) kabi ishlarni bajaradigan obyekt ekanligini ifodalab turibdi. Kognitiv tomondan tahlil qilganimizda inson tishning tashqi tasviriy xususiyatlari shakli va oq rangini ko'rib obyekt va tish o'rtasidagi bog'liqlikni tushunib oladi.

*O'rindi*q — 1. O'tirish uchun mo'ljallangan maxsus moslama (mas., stul, kreslo, divan va sh. k.). O'rindiqa o'tirgan qiz sakrab yerga tushdi. (M. Nazarov, "Sirli xat"). Mehrixon opa ingraganicha, "Moskvich"ning orqa o'rindig'ida yotardi. (N. Qobil, "Bemorlar").

— Xizmat, — dedi Karimiy darvoza og'zidagi taxta o'rindiqa puflab va Bashirjonni o'tirishga taklif etdi. (N. Aminov, "Suvarak").

2. Shunday narsalarning orqa qo'yib o'tiriladigan joyi, qismi. Yodgorning ko'z o'ngi qorong'ilashdi-yu, yiqilib qolmaslik uchun, stul o'rindig'ini changallab oldi. (O'. Hoshimov, "Qalbingga quloq sol").

Odam — [a. — Odamato; inson] 1. Fikrlash, so'zlash va mehnat qilish qobiliyatiga ega bo'lgan, shu tufayli boshqa hamma maxluqotdan ustun turuvchi jonli zot; kishi, inson. Ibtii-

doiy odam. 2. Kishilik jamiyatining ayrim bir a'zosi, shaxs. Yaxshi odam. Halol odam. Asl odam. Odam borki, odamlarning naqshidir, odam borki, hayvon undan yaxshidir. (Maqol). 3. Jamoa xo'jaligi, oila a'zolarining har biri; jon. Odam boshiga besh so'mdan. Xarajat va daromadlarni odamga qarab taqsimlamoq.

Lampa I — [fr. lampe < yun. lampos — mash'ala; yoritqich; chiroq] Yoritish uchun ishlatiladigan, yonayotgan (pilikli) qismini o'ziga xos shakldagi shisha qoplab turadigan asbob; chiroq. Elektr lampa. Ra'no ayvon labida qo'lini kerosinga bulg'ab, lampa yoqish harakatida edi. (H. Nazir, "So'nmas chaqmoqlar"). O'rtadagi taxta polli ayvonga osma lampa osib qo'yilibdi. (S. Anorboev, "Oqsoy").

Ammo 2-rasmda ko'rsatilgan obyektida tish tasviri bilan birgalikda odamning o'rindiqda o'tirgan holda unga lampaning qaratilgan tasvirini ham ko'rishimiz mumkin. Bu piktogramma ham obyektning vazifasini to'liq ochib berish uchun xizmat qilgan. Ya'ni piktogrammada ifodalangan o'rindiq, odam va lampa leksemalari semantik ma'no jihatdan bir-biriga bog'liq hisoblanadi. Kognitiv jihatdan tahlil qilinganda inson bir tomonda ko'rsatilgan tish tasvirini ko'rib bu yerda tish doktiri borligini va ikkinchi tomonda ifodalangan piktogrammani ko'rib esa tishning qay holatda davolanishi haqidagi tasavvurni ongiga keltirib bu jarayonni anglab oladi.

3-rasm.

Bu maishiy obyekt insonlar ovqatlanishi uchun mo'ljallangan oshxonadir. Bu obyektini nomlashda ham piktogrammalaridan foydalanilgan. 1-rasmda maishiy obyektga "oilaviy" deb nom qo'yilgan bo'lib, uning yonidan yurak tasviri ichiga ota-ona va bola tasviri joylangan. Bu piktogrammalarni semantik va kognitiv tahlil qilamiz.

Yurak — 1. Odam va hayvonlar ko'krak qafasi ichida joylashgan, ularning qon aylanish sistemasidagi

muskul qopchiqqa o'xshash markaziy a'zo. Sog'lom yurak. Yurakning urishi. Yurak kasalligi. Yurak klapani. ♦ Yurak bir-biri bilan tutashmaydigan ikki qismdan iborat bo'lib, bu qismlar bir-biridan yaxlit to'siq bilan ajralgan ("Anatomiya").

2. Kishining his-sezgisi, ruhi, kechinmalarining ramziy markazi, ular saqlanadigan joy; qalb, dil. ♦ Paxtazorda bo'lib o'tgan janjal Oyqiz yuragida chuqur iz qoldirdi. (Sh. Rashidov, "Bo'rondan kuchli").

3. Qo'rqmaslik, jasorat va sh.k. ramzi. ♦ Obbo siz-e, hali shu yurak bilan yuribsizmi ("Mushtum").

Yurak so'zining lug'atdagi 2-ko'chma ma'nosi bu obyektning piktogrammasi uchun asos bo'lmoqda. Insonning his-tuyg'ulari, ruhiy kechinmalari, albatta, uning yuragida joylashadi. Ya'ni insonning oilasi, ota-onasi, farzandlari, shuningdek, yaqin do'st-birodarlariga bo'lgan his-tuyg'ulari, mehr-muhabbati uning yuragida saqlanadi. Xalq orasida "yuragimga yaqin kishilar" iborasi ham bejizga paydo bo'lmagan. Bu piktogramma maishiy obyekt nomi bilan o'zoro semantik jihatdan bog'liqdir.

Kognitiv jihatdan tahlil qilinganda maishiy obyektning nomi ham piktogramma ham qizil rangda berilgani insonning e'tiborini tortadi. Bu xususiyat esa belgini tushunishga xizmat qiladi. Dastlab qizil rangni so'ngra yurak va uning ichida ifodalangan ota-ona va farzand tasvirini ko'rgan inson bu yerda yuragiga yaqin kishilar, ya'ni oila a'zolari bilan kelib, ovqatlanib ketadigan joyni tushunadi.

2-rasmdagi maishiy obyektida ham piktogramma ishlatilgan. Bu piktogramma ham obyektning xususiyatini ochib berishga xizmat qilgan. Birinchi o'rinda obyektning nomiga e'tibor bersak, *fayz* so'zining izohli lug'atdagi ma'nosiga e'tibor beramiz.

Fayz — [a. — to'kilish, yoyilish; mo'l-ko'lchilik; saxovat, muruvvat] 1. O'ziga jalb qilishlik, quvonch baxsh etuvchi jozibadorlik. Suhbatga fayz kirdi. Bazmning fayzi ketdi. Orombaxsh "Cho'li iroq" polizning sehrli oqshomiga yana ham fayz kiritdi. (N. Fozilov, "Diydor"). 2. Baraka, mo'llik. Fayz yog'ildi O'zbekistonga, Bu dilrabo bog'-u bo'stonga. (X. Rasul. "Baxt nash'asi").

Tarelka — 1. Cheti bir oz ko'tarilgan, tubi keng, yassi oshxona idishi; likopcha. Chinni tarelka. Bir tarelka holvaytar.

2. Bir-biriga uriluvchi ikkita metall barkash shaklidagi urma cholg'u asbobi.

3. Afsona tarzidagi, tarelkaga o'xshash, osmonda uchib yuruvchi noma'lum jism.

◆ Uchar tarelkalar. ◆ Yulduz desa, yulduz emas, Yo yo'ldoshmi bir daydi. Har holda, u shovshuv solgan Tarelkaga o'xshaydi. (A. Oripov, "Yillar armoni").

Sanchiqi — 1. Dengiz hayvonlarini ov qilishda qo'llanadigan maxsus asbob; nayza. Pirnafas aka qayiq, to'r, cho'lpi va sanchki sotib oldi. (J. Sharipov, "Xorazm").

2. Temirjon bir ko'lida kitob, ikkinchisi bilan sanchqida chuchvara ilib yeya boshladi. (J. Abdullaxonov, "Oriyat").

Qoshiq — dasta va shu dastaning bir uchidagi kichkina tovoqchadan ibrat, suyuq, yarim suyuq yoki to'kiluvchi (guruch, mosh kabi) taom suzishga, yeyishga va aralashtirishga mo'ljallangan anjomdir.

Fayz so'ziga lug'atda berilgan izohlar bu leksemaning maishiy obyektga semantik jihatdan mos kelganligini ko'rsatib turibdi. Ya'ni bu leksema oshxonamiz fayzli va taomlarimiz mo'l-ko'l, barakali ma'nolarini tashimoqda. Bu mo'l-ko'l taomlar, albatta, mijozga oshxona

4-rasm. Next savdo majmuasidagi eskalatordan foydalanish uchun qo'yilgan piktogramma.

idishlari, ya'ni likobchalarda beriladi va qoshiq, sanchqilarda tanovvul qilinadi. Bundan ko'rinib turibdiki, tanlangan piktogramma obyekt uchun ham uning nomi uchun ham mos va semantik jihatdan bo'liqdir.

Kognitiv jihatdan tahlil qilganimizda obyektidagi piktogramma, ya'ni likopcha, qoshiq va sanchiqini ko'rganimizda ongimizda ovqat tanavvul qiladigan joy gavdalanadi.

Bu piktogramma maishiy obyektida joylashgan eskalatordan to'g'ri foydala-

nish uchun mo'ljallangan. Bu leksemaning ma'nosini lug'atdan ko'ramiz:

Eskalator (lot. - zinapoya) — uzluksiz harakatlanuvchi qiya zinapoyalardan iborat polotnoli ko'tarish tashish qurilmasi; konveyer. Odamlar va yuklarni pastdan yuqoriga va, aksincha, eltish hamda tashish uchun xizmat qiladi. Eskalator metropoliten stansiyalari (tunnel E.) va ko'p qavatli jamoat binolari: magazin, teatr va vokzallarda (qavatlararo E.) ishlatiladi.

Bu so'zning izohida piktogramma aks etgan barcha belgilarning xususiyatlari ifodalan-gan. Ya'ni eskalatordan odamlar va yuklarni pastki qavatdan yuqori qavatga chiqarish yoki

yuqoridan pastki qavatga olib tushish vazifasini bajaradi. Piktogrammada aks etgan eskalator, odam va uning bolasi, aravacha hamda kiyim leksemalari semantik jihatdan o'zaro bir-biriga bog'liqdir.

Kognitiv jihatdan tahlil qilinganda birinchi o'rinda bu piktogrammaning eskalator yonida turishi ma'noni tushunishga dastlabki asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan ko'rishimiz mumkinki, piktogrammaning ma'nosini anglashda uning o'rni ham katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Bunda tasvirning tuzilishi, shakli va ularning bir biriga semantik jihatdan bog'liqligi belgilarni o'qish hamda tushunishga yordam beradi. Masalan, 1-piktogrammada eskalator va unda harakatlanayotgan odam aks etgan. Bu tasvirni ko'rgan inson ongida eskalatorning bir tomoniga minish va uni ushlagan holatda harakatlanish kerakligi haqidagi axborot paydo bo'ladi. 2-tasvirda eskalatorida bir vaqtning o'zida bola va aravacha bilan harakatlanish mumkin emasligi haqidagi axborot anglashilayapti. 3-tasvirda esa odam bir qo'lida bolasini, ikkinchi qo'lida eskalatorning bir yonida turib undan ushlagan holda foydalanishi kerakligi aks etgan. 4-tasvirda odam eskalatorida harakatlanayotganda yonbosh holda yoki o'tirgan holda foydalanishi mumkin emasligi haqidagi axborotni angelaydi. 5-piktogrammada odam bolasining qo'lidan tutgan holda harakatlanishi va 6-tasvirda eskalatorga yugurib minmaslik holati aks ettirilgan. 7-piktogrammada esa eskalatoridan foydalanganingizda ehtiyot choralari ko'ring kabi ma'lumotlarni anglab olamiz.

Xulosa

XX-XXI asrda piktogrammalarning qo'llanilish doirasi jamiyatning axborotlashtirish va globallashtirish jarayonlari bilan bog'liq. Zamonaviy piktogrammalarni qo'llashning asosiy yo'nalishlarini aniqlab (navigatsiya piktogrammasi, sport piktografiyasi, ma'lumotnoma axborot, reklama-axborot, yoshlar subkulturasini piktogrammasi...) ularni tizimlashtirish zamonaviy tilshunoslikning asosiy vazifalaridan biridir. Yuqoridagi ma'lumotlardan ham ko'rishimiz mumkinki, maishiy obyektlarni nomlash jarayonida ham piktogrammalar faol qo'llanilib kelinmoqda va obyekt nomining tushunilishiga, shuningdek, dizayniga qo'shimcha vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Bilamizki, piktogrammalar bugungi dunyoda tezlik, xilma-xillik va cheklovlar tufayli yuzaga keladigan aloqa bo'shliqlarini bartaraf etish qudratiga ega. Buning uchun har bir piktogramma dizaynini to'g'ri bajarish uchun juda ehtiyot bo'lish kerak. Amalga oshirish jarayonida maqsadli auditoriyani hech qachon orqaga qaytarmaslik va ularning jarayonda faol ishtiroki ta'minlanishi kerak. Shuningdek, piktogrammalarga tegishli, tushunarli elementni umumiy prinsip deb aytish mumkin emas. "Piktogramma maqsadli auditoriya kontekstida tezda tushunilishi kerak" qoidasini to'liq qo'llash mumkin emas. Xuddi ramzlardagi konsensus singari, piktogrammalarning belgilar sifatida tasniflangan qismi foydalanuvchilar tomonidan oldindan ma'lum bo'lishi kerak. Ushbu elementni hisobga olmagan holda yaratilgan obyekt dizaynlari tushunarli bo'lmaydi va vizual idrok etishda yozma muloqotdan orqada qolib to'siqlar yaratishi mumkin.

Shuningdek, ta'lim tizimida ham dars jarayonini noan'anaviy tarzda tashkil etishda zamonaviy va ommabop piktogrammalardan foydalanish mumkin. Ular bolalarni tez fikrlashga, topqirlikka va ijodkorlikka o'rgatadi. Shu bilan birgalikda, piktogrammalardan dars jarayonida foydalanish o'quvchida ijodiylik, mustaqil fikrlash malakalarini rivojlantirib, ijodiy fikrlarini nutq vaziyatiga mos hollarda to'g'ri va aniq ifodalash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ta'lim-tarbiya jarayonining muvaffaqiyatli kechishi uchun o'qituvchi qanchalik qiziqish va xohish bilan ta'lim berishga harakat qilsa, o'quvchi ham xuddi shunday ishtiyoq bilan bilim olishga kirishadi

Adabiyotlar

- Abdullah Rayan and Hubner. Pictograms, Icons and Signs. Thames Hudson, 2006. — 138 b.
- Ambrose G., Harris P., Görsel Grafik Tasarım Sözlüğü, İstanbul. Literatür Yayınları, 2010.
- Elden, M. (2009), Reklamcılık İletişim Dizisi 1: Reklam ve Reklamcılık, İstanbul: Say Yayınları.
- Evans, V., Bergen, B., & Zinken J. (2007). The cognitive linguistics reader. London : Equinox Publishing.
- Cowgill J., Bolek J., "Symbol Usage In Health Care Settings for People with Limited English Proficiency", Yyy. SEG Press, 2003
- Quraqova Sh. Reflection of semiotics in Pictographic Signs. Open Academia: Journal of Scholarly Research. Volume 1, Issue 3, June, 2023.
- Cooper, R.; Wayfinding For Healthcare, AHA Press, 2010.
- Quraqova Sh. Semiotik maydondagi piktogramma va ramzlar. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(5), may, 2023.
- Ўзбек тилининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006.
- Yusupov K. O'zbek adabiy tilining taraqqiyoti va yozuv masalasi. O'zbekiston, —Toshkent. 1979

Cognitive-semantic analysis of pictograms representing objects

Quraqova Shoxida¹

Abstract

It becomes clear how important picrograms and signs are in human life in understanding the environment, using objects for their own purposes, and organizing social relations.

The need for icons today is undoubtedly important, especially in multicultural fields, because they can communicate more successfully through images than through writing. The place of pictographs in history and their relation to writing is based on the time when writing appeared. Pictograms have become the primary visual language of public spaces, especially hospitals, airports, and public service facilities, due to their ability to communicate instantly with the public.

This article discusses pictographic writing and its role as a means of communication

¹ **Quraqova Shoxida Dagar qizi** - Teacher of the Department of Uzbek Language and Literature of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi

E-pochta: shquraqova@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-5879-9829>

For citation: Quraqova Sh. 2024, Cognitive-semantic analysis of pictograms representing objects. Uzbekistan: language and culture. 4[2]: 71—79.

in society, as well as cognitive-semantic analysis of pictographic writing used in household objects. Also, the article provides reasonable information that studying the effects, meanings and variability of icons and symbols is very useful and effective in the processes of information exchange and interpretation in people's lives.

Key words: *icon, communication tool, communication, household object, cognitive-semantics.*

References

- Abdullah Rayan and Hubner. Pictograms, Icons and Signs. Thames Hudson, 2006. — 138 b.
- Ambrose G., Harris P., Görsel Grafik Tasarım Sözlüğü, İstanbul. Literatür Yayınları, 2010.
- Elden, M. (2009), Reklamcılık İletişim Dizisi 1: Reklam ve Reklamcılık, İstanbul: Say Yayınları.
- Evans, V., Bergen, B., & Zinken J. (2007). The cognitive linguistics reader. London : Equinox Publishing.
- Cowgill J., Bolek J., "Symbol Usage In Health Care Settings for People with Limited English Proficiency", Yyy. SEGD Press, 2003
- Quraqova Sh. Reflection of semiotics in Pictographic Signs. Open Academia: Journal of Scholarly Research. Volume 1, Issue 3, June, 2023.
- Cooper, R.; Wayfinding For Healthcare, AHA Press, 2010.
- Quraqova Sh. Semiotik maydondagi piktogramma va ramzlar. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(5), may, 2023.
- Ўзбек тилининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006.
- Yusupov K. O'zbek adabiy tilining taraqqiyoti va yozuv masalasi. O'zbekiston, —Toshkent. 1979